

Astronomia popular, proposta

Antoni Veciana

De sempre hem mirat enlaire. Avui com ahir continuem sense entendre gaire cosa. Però continuem buscant-hi explicacions segons el que coneixem en cada època. De boca de pagesos, pastors, mariners ens arriben noms i maneres d'anomenar als planetes, els estels, les constel·lacions... No és cap casualitat que moltes de les formes populars d'anomenar asterismes coincideixin amb les constel·lacions que Ptolomeu va descriure a l'Almagest gairebé fa dos mil·lenis. Si tenim en els antics romans l'origen de la nostra llengua, també tenim en aquests la manera d'anomenar els estels, tot i que passat pel sedàs del cristianisme. En aquest breu descripció de les formes populars d'anomenar les constel·lacions i altres objectes estel·lars m'he basat en fonts escrites, dubto que a hores d'ara es pugui fer recerca directa: avui dia els pagesos i mariners ja no es refien dels astres per fer les seves feines, sinó que tenen altres tècniques més efectives, i si n'hi ha que miren el cel, de ben segur que anomenen el que veuen segons la nomenclatura de la Unió Astronòmica Internacional.

De fonts escrites tenim sobretot Joan Amades, al llibre *Astronomia i meteorologia populars* i per la descripció dels estels del volum I del seu *Costumari*, i també pels dibuixos d'uns planisferis que trobem en diferents volums del mateix costumari. Però el torrent d'informació que ens dóna Amades calia ser contrastat amb d'altres textos. M'he servit bàsicament del magnífic i documentadíssim article "Notes i lectures d'astronomia popular" d'Albert Aragonès Salvat, de "La Terra, el Sol, els Estels i la Galàxia" de Joan Miró Ametller, del llibre *El nostre cel al llarg de l'any* de Lluç Mas, Miquel Trias i Gaspar Juan. També cal tenir en compte la feina divulgadora de la pàgina web dedicada als mites del cel dins el portal "Mitcat" mantingut per Jordi Querol.

Val a dir que no tot ho hem pogut verificar: els planetes o les constel·lacions més conegudes i visibles com les dues osses, Orió, Cassiopea o el Cigne són ben presents en tots els textos, però d'altres que no tenen formes tan característiques o que no tenen tanta lluminositat la majoria de vegades només són esmentades per Amades. Farem un vot de confiança i ho donarem per bo, si arriba el dia que algú pot desmentir el que direm, doncs benvigudes seran les seves aportacions.

Començarem de manera alfabètica amb les constel·lacions visibles des de les terres catalanes:

La primera és la constel·lació de l'**Àliga** (Aquila) que Amades denomina com a l'Aligot que va ser condemnat a restar al cel per què volia menjar-se tots els altres moixons. Només Amades ens parla de l'Aligot, però que tant les denominacions clàssiques com les àrabs ens parlin d'una àliga el grup d'estrelles dins les quals destaca Altair, ens fa confiar en el que diu Amades.

Andròmeda no és coneguda com una constel·lació independent, segons els gravats que inclou Amades al *Costumari*, possiblement s'inclouïa dins la constel·lació del Cavall de Sant Jordi, de Sant Jaume o de Sant Martí, que possiblement formava l'asterisme format per Andròmeda, Pegàs i Equuleus; de fet, resulta bastant difícil distingir Andròmeda que amb Pegàs forma el gran quadrat del cel hivernal. La correlació amb el mite clàssic és bastant paral·lela, ja que com Pegàs, aquest cavall va ser convertit en estels per Déu en recompensa als serveis prestats. Per altra banda al gravats d'Amades també trobem que la gent de mar anomena a aquest asterisme com La vaca o vaca tremolenca, en referència al peix *Serranus scriba* i que governava aquest peix perillós per les descàrregues elèctriques que pot infligir.

Al volum quart el *Costumari*, Amades ens diu que a Fitor (Baix Empordà) els estels superiors de la constel·lació d'**Aquari** s'anomenaven Ferros Grossos i Ferros Petits en referència als clemàstecs i als tres peus que es feien servir per a fer bullir l'olla damunt del foc de llenya. La seva lluisor anunciava fredorades que comportarien fer-los servir per a escaldar les herbes remeieres.

Àries seria el Moltó, així ho ubica Amades, i fa referència a un pastor que tenia un moltó que feia llana d'or i que el a convertir en estel perquè ningú no pogués robar-lo i després no va saber com fer-lo baixar.

La zodiacal constel·lació de **Balança** (Libra) seria cristianitzada, també segons Amades, com a Balances de Sant Miquel. L'arcàngel pesa amb aquestes balances les ànimes dels difunts. Si quan hom mor aquesta constel·lació brilla és senyal que l'ànima del difunt fa el pes, si s'enfosqueixen indica tot en contrari. Sembla que ja els sumeris anomenaven aquesta constel·lació com a Balança pel fet que coincideix amb la posició del sol per l'equinocci de tardor, o sigui, quan la nit i el dia tenen la mateixa durada.

La **Balena** (Cetus) seria el Molar, L'Estel de la Balena. Es tracta del peix molar que, segons la gent de mar, un dia es va cansar de viure al mar i va pujar al cel, on es va trobar tan bé que s'hi va quedar. Per

això n'hi ha tant pocs. La seva lluïssor avisa de la presència de balenes, de fet l'estel Mira d'aquesta constel·lació és de gran variabilitat ja que passa de magnitud 2 a magnitud 10 en gairebé un any.. L'ictiònim "Molar" és objecte de discrepàncies filològiques, en les quals es confon el Peix Molar és el cetaci *Physeter macrocephalus* i d'altres el dofí Mular *Tursiops truncatus*

Altrament, la constel·lació de **Bessons** (Gemini) era ben coneguda en el passat i per aquest motiu té més diversitat de noms, com els llatins també es referien a aquests dos estels com a Els Dos Germans, Els Bessonets, segons Amades un germà i una germana (o Adam i Eva, els primers bessons del món) condemnats a ser estels perquè s'estimaven i es volien casar. Tot i això Amades dubta que siguin Càstor i Pól·lux ja que segons ell són difícilment visibles a ull nu, un lapsus bastant considerable. Ja que precisament perquè es poden veure a ull nu Amades també anomena aquesta estels com a El Ric i el Pobre, fent referència que les dues estrelles que donen nom a aquesta constel·lació, Càstor i Pól·lux, una té una magnitud visual superior a l'altre de manera perceptible sense aparells.

Del **Bover** (Bootes) el seu estel Artur seria la Taronjeta del nen Jesús. Això faria referència a la rondalla que diu que la Mare de Déu va de camí amb el nen Jesús, que té set. La Mare de Déu cull una taronja, però li cau i, rodolant, va al cel. El nen Jesús es posa a plorar i un pagès d'allí a la vora li dona dues taronges del seu hort. La taronja que li va caure a la Mare de Déu és l'estel Taronjeta que encara és al cel¹. Amades també recull les denominacions d'Estel Bover o Estel dels Bouers, tot i que aquesta denominació està més associada al planeta Venus.

A la constel·lació de **Ca Major** (Canis Major) hi ha l'estel més visible del cel nocturn, Sírius, que ha tingut una gran diversitat de noms. Amades recull: Ca dels Deiols (déus petits), Cau, Cabra, Pastor (dels Bordons, o sigui, d'Orió), que la gent del mar l'anomena Estrella del Mar i creu que en governa les aigües, i per aquest motiu el saludaven, segons recullen Lluç Mas i Gaspar Juan:

*Estrella del mar
Vulga'ns guardar*

A la Provença Sírius es conegut com a En Joan de Milà. Joan Miró Amatller ens dona el Dragó, la Sargantana, el Jan de Milà, el Guarda, la Matera i la Canícula (del 20 de juliol al 10 d'agost, sant Llorenç) correspon a l'època que Sírius es lleva i es pon amb el Sol. Mas i Juan també l'identifiquen com l'Estel de Guàrdia i l'Estel Berruguel, el qual

¹

la nit de Cap d'Any tenia la facultat de fer sortir berrugues per tots els punts del cos que es tocaven mentre es cantava la cançó:

*Estel berruguel
Fes-me sortir,
Una berruga aquí,
Un berruga allà.*

El **Ca Menor**, tant Amades com Lluç Mas, Gaspar Juan l'identifiquen com un dels dos gossos del Mal Caçador (Orió), o sigui que formarien part d'aquesta constel·lació quan s'identifica d'aquesta manera.

La **Cabellera de Berenice** (Coma Berenice) Segons Amades també s'hauria cristianitzat i seria la Cabellera de Santa Magdalena i encara estaria estesa igual que quan ho estava quan va eixugar els peus de Jesús el dia del Sant Sopar.

Cassiopea, que té una forma evident de cadira, és segons Amades la Cadireta de la Mare de Déu, diu que està preparada perquè la nit de Nadal la Verge pugui seure-hi per a cuidar el nou nat. De fet està situada al costat del Bou (Taurus) i de la Mula (Auriga), formant un Pessebre celestial.

Una de les constel·lacions més reconeixibles, i per tant més coneguda és la de **Cigne** (Cygnus) per la seva reconeixible forma de creu, per aquest motiu Amades, com Joan Miró i Lluç Mas *et alt.* L'anomenen «la Vera Creu» entre d'altres noms, com la Creu dels Albats, la Creu de Caravaca, la Creu del Mal Lladre, la de Sant Andreu o la de Santa Elena. La Creu del Cel explica Amades que va aparèixer quan Jesús va néixer, com a funesta senyal de com seria la seva fi. També explica que els nostres avantpassats juraven per aquesta creu del cel, i que els estels d'aquesta constel·lació només feien pampallugues als ulls dels que eren lliures de pecats. També era anomenat com el Peu del Gall a l'Empordà, i seria el peu del gall que es relaciona amb la negació de Sant Pere, i per aquest motiu brillaria més per Setmana Santa.

La **Corona Boreal** (Corona Borealis) s'hauria transformat en la corona del Rei en Jaume. Amades diu que la tradició mallorquina marcava que aquesta corona només la poden portar els reis que expulsin els moros de la Illa. A la mort del Rei En Jaume, aquest se la va emportar al cel, i que si algun altre rei repeteix la gesta serà mereixedor de cenyir aquesta corona. Amades també explica que els pescadors de la Costa Brava anomenaven Coralera o Estel dels Coralers a l'estel Gemma, que és el més brillant d'aquesta constel·lació, i que influeix en la pesca del corall, que de fet és a l'estiu, el moment de major visibilitat.

El **Cotxer** (Auriga), en el qual destaca l'estel Capella, el sisè estel més brillant des de la terra i visible tot l'any, tot que destaca a l'hivern prop de Taure, segons Amades és la Mula del Pessebre, recelosa i amb males puces, que prefereix clavar una coça a la gent que no pas escalfar al Jesús nou nat. Segon Joan Miró seria la Cabra, el Cabrot o la Cabrota, unes denominacions que Amades coneixia però per les quals no havia proposat cap equivalència.

La constel·lació de **Cranc** (Cancer) també era vista com un Cranc, segons Amades els mariners creuen que influeix en la pesca dels crancs. El Sol deix de pujar en el cel quan ha de travessar aquesta constel·lació, i a partir d'aquest moment inverteix el seu moviment, recula com un cranc, per aquest motiu es diu que Cranc governa el Sol, i quan aquesta constel·lació és visible, de Sant Joan a Nadal, el Sol ha anat enrere com ell, els dies han estat cada cop més curts. A partir de Nadal el sol podrà anar guanyant terreny a la nit, deslliurat de la influència del cranc. Com que a prop de Cranc hi ha un espai amb molt fosc, sense presència d'estels visibles, Lluç Mas, Gaspar Juan diuen que en aquesta part de la volta hi hauria la porta del cel.

La **Copa** (Crater) seria l'Estel dels Borratxos, i potser erròniament Amades també li diu estel l'Estel de les Veremes o dels Borratxos. Crec que en aquest cas Amades es confon, diu que la seva sortida a la matinada anuncia l'inici de la verema i si la collita serà bona o dolenta, segons la brillantor o pal·lidesa de l'astre. En tot cas sembla que seria més atribuïble a Vendimiatrix, com explico a la constel·lació de Verge. De fet la seva proximitat a aquesta constel·lació i el color ataronjat dels estels principals de Crater podrien haver provocat aquesta confusió.

La constel·lació del **Dofí** (Delphinus) sembla que té tres denominacions. Els mariners l'anomenen Estrella Dofinera i la seva aparició al cel indicaria la temporada d'abundor de dofins. En canvi els pagesos a aquest estel l'anomenen Gra d'Ordi o Gra d'Arròs De fet la millor visibilitat de la constel·lació de Dofí és al setembre, precisament a l'època de la collita de l'arròs.

La constel·lació del **Dragó** (Draco) Amades només la identifica als gravats del Costumari com a la del Drac de Sant Jordi. També ens diu que aquest estel surt per la Diada de Sant Jordi que és quan el cavaller el va matar, però que per Nadal també apareix per a visitar el nen Jesús. En tot cas la constel·lació del Drac es pot veure tant per Nadal com el mes d'abril. Val a dir que segons Joan Miró el Dragó també és una de les denominacions de Sírius.

L'Escorpí (Scorpio) Joan Miró, Lluç Mas i Gaspar Juan l'anomenen l'Escòrpora. Amades també l'anomena així, sembla ser que el verí d'aquest peix hauria fet que els pescadors l'haguessin identificat amb els escorpins terrestres. Amades diu que durant el mes de desembre que és quan aquesta constel·lació –segons ell– és més visible, el verí de l'escòrpora és més perillós. Aquí dubtem d'això, perquè tot i que d'escòrpores se'n poden trobar tot l'ant, la constel·lació d'Escorpí no es veu durant els mesos d'hivern. Precisament Gaspar Juan i Lluç Mas també puntualitzen aquesta dada i proposen com a L'Escòrpora a Formalhant (Peix Austral) que es pot veure tot l'estiu.

L'estel alfa d'aquesta constel·lació és Antares, que Miró identifica com a l'estel que al Rosselló anomenen El Coix, ja que és un estel que es mou lentament, i com que és malaltís se'n va a dormir aviat i s'aixeca tard. També podria ser l'anomenat Estel de Moro el qual Amades descriu vermell com una brasa i que surt dos cops a l'any i porta molt mala fortuna. Es tractaria d'un pirata moro, terror del mar. Aquesta hipòtesi tindria el seu sentit si pensem que des de latituds meridionals és visible, unes latituds que els pescadors del nostre país, que s'acostessin a les costes africanes, podrien veure. Amades ens proposa Canopus, però aquest estel és impossible de veure des de cap punt del nostre país.

Hèrcules (Hercules) Amades l'identifica com El Lladrepomes, ja que l'asterisme semblaria un home agenollat. Aquest homes hauria estat enxampat robant, i com que va jurar pels estels que no ho havia fet, per càstig els estels se'l van endur. N'hi ha d'altres que enlloc de pomes hi veuen figues i creuen que és un home enfilat en una figuera robant-ne el fruit.

La **Lira** (Lyra) no té cap mena de correspondència proposada. És estrany donat que és una constel·lació amb l'estel Vega, de primera magnitud, que presideix els cels d'estiu i que es pot veure gairebé tot l'any. Bé podria ser el cap del Drac de Sant Jordi, o una poma del Lladrepomes, o bé qualsevol dels estels que no hem pogut identificar encara –el Pare Gegant, l'Oca de Santa Eulàlia, l'Estel Giner, o l'Estel de la Mare de Déu. Ben bé podria ser aquest, ja que està vetllant la Vera Creu (Cigne) i tal com diu Amades, el veiem al setembre, Lluç Mas i Gaspar Juan expliquen que apareix el dia 8 de setembre Segons Amades també surt la Nit de Nadal, però enlloc de sortir a la mitjanit, s'amaga. També podria ser l'Estel de Sant Joan o el Rei dels Estels, una denominació recollida per Lluç Mas i Gaspar Juan. Diuen d'aquest estel que manava sobre la resta d'estels la nit de Sant Joan. Sembla que aquesta nit les fadrines es dirigien a l'estel més brillant cantant-li:

*Estel de sant Joan
Fes-me trobar un bon galant*

Aquest mateix any

Precisament l'estel que està al zènit aquesta nit és Vega. També per aquest motiu rebria el nom de Rei dels Estels, que els mana tots i que els fa retirar a les tres de la matinada hora solar, o sigui, les nostres cinc del matí.

El **Lleó** (Leo). Segons la gent del mar el Lleó assenyala les marees. Quan fa pampallugues vol dir que està enfadat i el mar s'esvalota i és perillós sortir a la mar. Segons Joan Miró, Regulus, l'estel més brillant de la constel·lació del Lleó és anomenat com l'Estelot, i Amades també l'anomena l'Estellió. Mas i Juan expliquen que el Lleó perseguia el sol per a menjar-se'l precisament per les dates de la canícula, i aquest per defensar-se augmenta la intensitat dels seus raigs per a defensar-se i per això aquests dies fa tanta calor. Mas i Juan també l'identifiquen com un dels probables estels que podrien tenir la denominació d'Estel de Sant Miquel, que descriu quan arribem a la constel·lació de Verge, i potser que es diguessin indistintament, ja que no són gaire llunyans un de l'altre segons el nostre punt de vista. Val a dir que també s'anomena el Lleó al planeta Venus.

Orió (Orionis) segurament que és la constel·lació més coneguda, Jaume Cabré a *Tractat Senyoria* l'anomena poèticament com «la catedral del firmament». Fàcilment observable i reconeixible al cel d'hivern, té una gran diversitat de noms. Joan Amades recull que pels pastors del Canigó el gran trapezi seria l'Arca de Noè i els tres estels que formen el cenyidor serien la porta, l'estel més brillant (Rigel) representa Noè i al seu costat trobem dues estrelles que representen el corb i el colom que aquell va enviar (Mintaka i Anilám). Amades explica que la nit de Nadal, Noè i totes les bèsties van adorar Jesús per la qual cosa aquesta constel·lació, aquesta nit, faria un curs diferent que la resta de l'any. També Amades l'identifica com la constel·lació que a Mallorca se'l diu Sant Cristó.

Els tres estels que formen el cenyidor d'Orió, o sigui, Alnilam, Mnintaka i Alnitak són ben coneguts i profusament anomenats, Amades, Miró i altres ens donen un bon reguitzell de noms: Ulls de Porc (Barcelona), Ulls de Nostre Senyor –que vigilen la nostra conducta–, Ulls de Santa Llúcia (Empordà), els Tres Reis, les Tres Maries, els Tres Joanets (Empordà), els Tres Gegants, el bastó d'en Jan (Rosselló) el Rasclat del Patufet (a França), els Tersols, els Trillions...

*No donis l'ovella per escapada
Que els trillions no es ponguin a la vesprada*

Els Trius, Les Tries, Els Treses, Els Deiols (els déus petits), Els Deniels, Els Bordons a les Terres de l'Ebre, dels quals Albert Aragonès en dóna diverses mostres i quan es veuen vol dir que el dia s'apropa:

*Per Sant Andreu
Bordons a la serra
Lo dia en terra*

El terme *Bordó* és discutible. Joan de B Moll diu que són les cordes de la guitarra, Coromines afirma que els Tres Bordons provenen dels significat de 'bastons que sostenen el pa-li d'una processó'.

Mas i Juan descriuen Orió com la part de l'arada que guia la llaurada i la sembra., o sigui El Rastell del qual el cenyidor són les tres punxes de l'arreu i quan brilla més és el moment de llaurar i sembrar.

Amades també l'identifica com el Mal Caçador de la llegenda, que va ser condemnat a tornar-se estel, ell, els seus gossos (Canis Majos i Canis Minor), la Llebre (Lepus) que empaitava i un Colom (Columba).

Amades també explica que Bellatrix, és la Rogenca o l'Estrella Roja, i que assenyala la guerra quan brilla amb més força. Crec que Amades es referia a la veïna Betelgeuse que sí que és un estrella supergegant variable i que coincidiria amb aquesta descripció, segurament que Amades el va confondre el nom llatí de l'estel.

Segons Mas i Juan el cenyidor d'Orió serien les Tres Maries o els Tres Reis Mags d'Orient. També ressenyen donen una cançó menorquina que diu:

*Madona, sortiu, veureu
Es Deiols i ses Cabrelles
S'estel de la Guarda va amb elles
I també la Veracreu*

D'aquests també en diuen els Tres Reis, i sembla que el dia de Sant Miquel, si a les dotze del migdia mirem al zènit hauríem de ser capaços de veure'ls tal com recorda el refrany:

*Per Sant Miquel
els Tres Reis dinen al cel*

Els Deiols, com hem vist, serien els tres estels alineats del cinyell d'Orió, tot i que també han estat identificats com els dos estels que hi ha immediatament sota d'aquests. Deiols podria ser un diminutiu de "petits déus" o bé com diu Alcover-Moll: "cada un dels garrots que van a un cap de l'aixanguer i el subjecten al llombrígol del jou". Les Cabrelles serien el cúmul de les Plèiades, del qual ja en parlarem, la

Veracreu també l'hem vista i l'anomenat Estel de la Guarda, més que Sírius, sembla que per la proximitat a les Cabrelles, es refereixi Aldebaran, de la veïna Taure.

Una altra de ben coneguda és **l'Ossa Major** (Ursa Major) anomenada genèricament com el Carro, Carro Gran, Carro del Cel, Carro de la Mare de Déu, Carro del Sol ... Amades diu que quan es va inventar el carro, Déu el va posar al cel perquè servís d'exemple a tots els homes i ja no haguessin de carregar més a les espatlles. Amades també explica que els pastors en deien Caïm i els Set Bous que havia fugit amb set bous del seu germà, però que per càstig, ell i bous van ser convertits en estels. Amades també explica que a l'Empordà deien que era una carreta de bous d'un home que era molt ric que en temps de fam, tot i tenir els magatzems plens de gra, no el volia vendre esperant que pugés més de preu. El poble es va amotinar i li volien cremar els graners, ell va omplir un carro fins dalt i amb set bous que l'estiraven va fugir, però Nostre Senyor el va castigar convertint-los en estel, per a donar exemple als avars. També explicava que els pescadors del Maresme hi veien una Panna, o sigui, una paella plena de peix que intenta ser fregida per un gat de mar inexpert que des dels primers dies intenta posar plana la paella, però sempre se li decanta i l'oli li va d'un costat a l'altre, i deien que el dia que ho aconsegueixi posar plana la paella el món s'acabarà. Amades també parla dels tres estels (Alioth, Mizar i Alkaid) que conformen la cua de l'ossa, sembla que eren vistos com les tres mules estiren el carro. Aquesta cua no forma una recta perfecta, ja que la mula del mig està una mica desplaçada, per aquest motiu, a la Terra Alta deien que l'estel que llueix al seu costat és el Carreter (Alcor) que des de sempre grua per afilerar les tres mules, i el dia que ho aconsegueixi el món s'acabarà. També són anomenats com els Set Germans que van matar el seu pare per a quedar-se amb les seves riqueses i per aquest motiu van ser castigats i convertits en estels. Una història semblant als Set Lladres que s'havien endut el Santíssim Sagrament d'una església. També així van ser castigats els Set Reis que van provocar una guerra terrible que va eliminar la meitat de la humanitat. També reben el nom dels Set Frares (Balears) o les Set Roses.

Joan Amades també explica que els dos carros a la comarca d'Osona eren anomenats com Els Carros de les Ànimes que eren guiats per L'Estel de l'Alba cap a la glòria. Aquests carros recollien les ànimes dels bons cristians que havien mort sense visitar el Sant Sepulcre a Terra Santa.

L'Ossa Menor (Ursa Minor) Conegut com el Carro Petit o el Carro Xic. Amades explica que al Rosselló diuen que no pot tirar perquè la càrrega està mal anivellada, i com en d'altres casos, el dia que

s'anivelli serà la fi del món, ja que correrà tan ràpid que s'emportarà tota l'estelada. També s'anomenava com «les set noies» que eren unes balladores que van ser castigades per continuar ballant quan el Santíssim va entrar a la plaça. Aquest asterisme també era conegut, segons Amades, com «els set pastors», que són els primers que es van dedicar a aquest ofici i que vigilen la bona feina dels pastors de la terra i estan preparats per baixar del cel si aquests no ho fan bé.

Com que l'Ossa Menor és la constel·lació que giravolta al revés que els busques de rellotge se'l devia anomenar el Carro del Rei David que eternament patrulla pel reialme dels estels. També diu Amades que sé l'anomena com Carro de la Mare de Déu, Carro del Cel, o Carro del Sol, ja que precisament pels solsticis sembla que aquest carro estigui pla, completament horitzontal a la nostra mirada, i per tant per Nadal es diu que:

*Quan el carro tomba
El dia torna*

La Polar tant Amades com Miró diuen que era anomenada pels mariners com Estel de Tramuntana, Tramuntanal o el Marí o la Marinera.

*S'estel de sa tramuntana
N'és un estel molt lluent
No en fa tant de moviment
Com sa tebva amó, Joana.*

Amades explica que els pastors l'anomenen com El Rei dels Estels o la Reina, i per la seva dignitat no es mou mai de lloc i són els altres que volten al seu voltant. També Amades com Miró l'identifiquen com a l'estel anomenat el Pastor, que mena tota l'estelada i del qual se'n diu:

*Un ramat de mil ovelles
Guardat per un pastor
Que de dia totes dormen
I de nit corren pel mónr*

Peixos (Pisces) Segons els gravats de Joan Amades l'Estel Peixoner correspondria on està situada la zodiacal Peixos. Sembla que aquesta constel·lació que, efectivament com diu Amades, a l'hivern veiem al sud del cel, atrauria els bancs de peixos i per tant quan surt aquest estel és bon moment per a pescar.

Perseu (Perseus). La Beta de Perseu és Algol, un estel ben conegut des d'antic donat que és l'exemple més conegut d'estrella binària eclipsant, per tant la seva brillantor és variable, a Catalunya, segons

Amades, s'anomenava Estel de la Ventura, ja que un dia està magra i l'altre està grassa. També seria el Cor de la Sirena, que segons Mas i Juan surt per la canícula i prediu les coses del mar, així com l'Ull de Bou pronosticaria les de terra. Aquesta Sirena, segons Amades, assenyala el curs de les sirenes.

Sagitari (Sagittarius) ens presenta un nou problema. parla que els caçadors coneixen als estels una *senyal del cel* que els indica quan comença la temporada. Segons Amades aquesta senyal apareix a la tardor i regeix el cel hivernal, que és quan hi ha millor cacera. Gaspar i Juan també contrasten aquesta dada, ja que tot i que Sagitari, conegut en d'altres cultures com La Tetera, quan es veu millor és als mesos centrals de l'any, a l'octubre es veu cap a migjorn poc després de pondre's el sol i aquesta podria haver estat la senyal.

Serp (Serpents) Amades parla Serp i diu que és un estel d'estiu, com efectivament és la constel·lació de la Serp, però que la nit de Nadal intenta barrejar-se amb els altres estels, i de fet les darreres hores de fosca del cal de Nadal apareix aquesta constel·lació.

Serpentari (Ophiuchus) Amades identifica Ras Alhague com a l'Estel del Bon Remei, i diu que quan és visible, pel bon temps, no es contrauen malalties greus i la temperatura és bona per la salut.

Taure (Taurus) seria el Bou roig. De fet la forma de banyes de la constel·lació fa molt plausible aquesta equivalència. El color "roig" seria donat per Aldebaran, la gran estrella roja que és l'Alfa de la constel·lació de Taure. Aquesta estela també és anomenada com a Ca, Llop, Guarda de les cabretes o Mosca, per la seva proximitat a les Plèiades, un cúmul que, com veurem, sempre ha estat relacionat amb la pastura.

De la constel·lació de **Verge** (Virgo) n'eren anomenats dos estels, que s'anomenaven de manera similar que a l'època romana. Spica és anomenat com a Estel del Blat, Estel del Pa, Estel Sementer segons Mas i Juan, i Amades també l'anomena Estel de la Fam. Aquest estel està ben alt durant els mesos de sega i per aquest motiu pren aquest nom.

Vendimiatrix era anomenat com a Estel Veremador o Estel de Sant Miquel», ja que durant el mes de setembre, la seva sortida indicava l'hora de llevar-se per a anar a la verema i la conjunció d'aquest astre amb el sol indicava que el raïm ja era madur. Lluc Mas i Gaspar Juan expliquen que en cas de començar la verema abans de l'aparició d'aquest estel comportaria la mort d'aquell qui begués d'aquest vi. També recullen el següent refrany:

*Al davant hi va l'estel
al darrera, Sant Miquel
que duu la verem al cel*

Les Plèiades no són una constel·lació, sinó un cúmulo obert, fàcilment observable i ben conegut. Se l'ha anomenat com les Cabrelles, les Set Germanes o la Lloca o Estrella Pollera envoltada de pollets. (Mas, Juan). Amades, a part de les Cabrelles també les anomena les Escambrilles o les Cabrilles, una denominació contrastada per Albert Aragonès: *Si no ataülla los tres bordons i les cabrilles, assegurarà que no és mitja nit.*

Les Cabrelles són un asterisme ben conegut del cel hivernal, ja que compta amb un bon nombre de refranys relacionats:

*No ha nascut ni naixerà
Qui pel maig Cabrelles veurà*

Tant Amades com Mas i Juan relacionen molt estretament aquest asterisme amb l'ofici de pastor:

*Cabrelles cap al tard
Pastor, tanca ton ramat*

*Quan les Cabrelles es ponen a l'hora de sopar
El pastor a la muntanya ha de tornar*

La gent de mar les anomena les Set Germanes o els Set Frares. El més gran d'aquests estels (Alcyone) és un estel binari eclipsant i per tant hi ha temporades que no és visible des de la terra, per aquest motiu deien que era la mare cabra, La Cabra, el Pare Abat o el Germà Gran que abandona la colla pensant que ja són prou grans com per a fer la seva, però que ha de tornar perquè no se'n surten. Amades explica que a Eivissa s'explicava que la nit de Nadal les Cabrelles baixen a la terra i se n'emporten a qui troben. També diu que són les set cabretes i el llop de la rondalla. Conta que al Vallès en diuen La Pinyoca i que és una pinya que està apunt de caure, sembla que mentre està visible al cel té la virtut de caure mortalment al cap dels que estan delinquant al descampat. També diu que aquell que aconseguixi collir-la aconseguirà la immortalitat i que també canviarà de sexe.

La **Via Làctia** és coneguda com a Carretera o Camí de Sant Jaume, com en d'altres llocs d'Europa ja que es creia que seguint la direcció que marca s'arriba a Santiago de Compostela. També se l'anomena el Camí del Rei en Jaume, ja que quan aquest va morir i va pujar al cel, els àngels van fer-li un camí d'estels, com si fossin flors i que així van

quedar en memòria de les seves gestes. Una altra explicació que es deia era que és la pols que van aixecar tota la gent que el seguia arreu on anava. També es diu que és una guia que va fer servir el Rei Jaume I per arribar a Mallorca, i que els pastors del Pirineu l'afeien servir per arribar a la costa.

D'altres constel·lacions com Cefeu, Capricorn, l'Escut, la Girafa, la Guineueta, el Linx, el Llangardaix, els Llebrers, el Lleó Menor, la Sageta o el Triangle no se n'ha recollit cap nom popular, possiblement per la poca brillantor que tenen en comparació amb d'altres asterismes.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1963-1968) *Diccionari català-valencià-balear*. Moll, Palma.

AMADES, Joan (1930). *Astronomia i meteorologia populars*, El Mèdol, Tarragona, 1993.

AMADES, Joan (1950) *Costumari català. El curs de l'any*. 2a ed. Salvat-Ed. 62, Barcelona, 1982, 5 v.

ARAGONÈS, Albert (2003) *Notes i lectures d'astronomia popular*. Comunicació presentada al Congrés 'El segle XIX a les terres de cruïlla' (Santa Bàrbara, 14, 15 i 16 de novembre de 2003), en premsa.

MAS, Iluc; JUAN, Gaspar (2005) *El nostre cel al llarg de l'any (una altra manera de fer astronomia)* Edicions de la Universitat de les Illes Balears. Palma, 2005.

Cel de primavera

Cel d'estiu

Cel de tardor

Cel d'hivern

